

Original Article

Feasibility of Adjusting the Expert Opinion at the Judgment Issuance Stage in Claims for Damages Arising from Breach of Financial Obligations

Hassan Badini¹, Azade Shams²

Highlights

- The article examines the necessity of revising expert opinions during the interval between the issuance of the expert report and the rendering of judgment in inflationary conditions.
- The study explores the legal feasibility of revising expert opinions on the basis of the principle of full compensation, domestic legal rules, and the experience of French law.
- The authors advocate the institutionalization of expert-opinion revision at the judgment stage in order to ensure effective compensation for loss and to safeguard the rights of the injured party.

ABSTRACT

Introduction

A persistent and practical problem in the Iranian adjudicatory process for claims of monetary damages arises from reliance on expert valuations that are not updated to reflect the erosion of monetary value between the date of expertise and the date of judgment. Expert reports frequently constitute the factual and technical backbone of court determinations about quantum; yet, where protracted proceedings and inflationary economies intervene, the nominal sums established by experts at an earlier date may no longer represent the victim's real loss at the time the judgment is enforced. This divergence undermines the compensatory objective of private law — namely, the restoration of the injured party to the position they would have occupied had the obligation been performed — and risks producing unjust enrichment of defaulting obligors. The present study asks whether, and on what legal and doctrinal bases, an expert's valuation in disputes concerning breach of financial obligations should be adjusted at the judgment stage in light of economic changes, and seeks normative and practical solutions to align judicial practice with principles of corrective justice and procedural fairness.

Methods

The inquiry adopts a doctrinal-interpretive and comparative methodology. Domestically, the analysis stages a hermeneutic reading of foundational norms of Iranian private law and procedural law, including doctrinal principles derived from Islamic jurisprudence (notably the rule against harm and the imperative of real compensation), statutory provisions such as the Note to Article 19 of the Law on Official Experts, the

How to Cite: Badini, Hassan, Shams, Azade, "Feasibility of Adjusting the Expert Opinion at the Judgment Issuance Stage in Claims for Damages Arising from Breach of Financial Obligations", Legal Research, Vol. 29, No. 114, 2026, pp: 67-84.

DOI: <https://doi.org/10.48308/jlr.2025.239342.2869>

Received: 05/04/2025-Accepted: 20/10/2025

1. Associate Professor, Faculty of Law & Political Science, University of Tehran, Tehran

2. Ph.D. Candidate, Faculty of Law & Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran

Corresponding Author Email: azade.shams@ut.ac.ir

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

analogous procedural provisions addressing valuation at execution, and pertinent judicial practice and advisory opinions. The study then subjects these domestic materials to critical scrutiny in light of comparative experience, paying particular attention to recent legislative developments in French contract law (post-2016 reforms recognizing interest and adjustment mechanisms) as a paradigmatic example of legal accommodation to monetary depreciation and delayed enforcement. Scholarly literature on expectation interest, delay damages, and the interface between compensation and usury concerns is surveyed to test doctrinal coherence and to illuminate possible models for implementation that remain sensitive to Iran's legal and religious constraints.

Results and Discussions

The research finds that adjustment of expert valuations at the judgment stage is defensible both doctrinally and practically. From a substantive vantage, Iranian law's underlying commitment to realizing the claimant's expectation interest and to effecting real compensation supports modification of out-dated expert figures: allowing a report's nominal sum to govern an eventual judgment without correction is inconsistent with the compensatory function of damages and effectively subsidizes delinquency. Statutory signals corroborate this view. The Note to Article 19 of the Law on Official Experts, by limiting the unqualified validity of valuations to a six-month horizon where "current price" determinations are at issue, manifests legislative awareness that time devalues expert findings. Other procedural and civil norms that invoke the price at time of execution or require restitution in contemporaneous value similarly imply that temporal adjustment is not alien to the legal system. Nevertheless, judicial practice has tended toward formalism: courts often adopt the earlier expert report unamended, and some appellate authorities have rejected anticipatory claims to post-judgment adjustment, thereby creating doctrinal friction between statutory purpose and adjudicative routine. The inquiry further distinguishes between monetary (purely pecuniary) obligations and complex, non-monetary financial obligations. In monetary obligations, the study suggests that indexation to official inflation measures or other reliable economic indicators can produce a rapid, administrable correction of the expert sum without the need for repeated technical inquiry; this preserves expedition while safeguarding substantive redress. By contrast, obligations whose value is tethered to market-specific inputs (for example, construction contracts or deliveries of goods with volatile input costs) often require a substantive reassessment by a domain expert because general inflation indices may not capture discrete price movements in sectoral elements such as materials or labour. Procedural fairness considerations are decisive: whenever an adjustment would produce a materially different outcome — conceived here as a substantial percentage deviation or a change in the valuation method — the court must notify the parties and afford an opportunity to contest or supplement the new assessment in order to preserve adversarial rights and the principle of equality of arms. Comparative experience, notably French practice of attaching post-judgment interest and granting appellate courts discretionary power to order adjustment, demonstrates viable institutional designs that reconcile speedy enforcement with protection against depreciation. Finally, the study addresses doctrinal concerns about usury by arguing that properly structured corrective interest or indexation intended solely to restore purchasing power — and not to provide a premium for delay — can be reconciled with Islamic prohibitions, provided the remedy is framed as compensatory rather than punitive or lucratively interest-bearing.

Conclusion

In sum, the study concludes that failure to adjust expert valuations between the date of expertise and the date of judgment frustrates the core aims of compensation law and weakens the deterrent capacity of contractual remedies. A legally coherent and practically workable approach is to institutionalize adjustment as part of the judgment stage: for monetary obligations, by applying transparent, official indices to revalue expert amounts; for non-monetary, market-sensitive obligations, by ordering a targeted reassessment by qualified experts; and in all cases by ensuring that substantial adjustments trigger procedural protections so that parties may contest the new assessment. If judicial practice remains resistant, a calibrated legislative amendment that explicitly empowers courts to revise valuations at judgment (mirroring the Note to Article 19's spirit and providing a six-month threshold and criteria for substantial change) would reconcile statutory law with equitable compensation, shore up public confidence in the justice system, and secure more faithful restitution of expectation interests in inflationary conditions.

Keywords: Compensation for Damages, Adjustment, Expert Opinion, Inflation, Monetary Value.

مقاله علمی-پژوهشی

امکان سنجی تعدیل نظریه کارشناس در مرحله صدور حکم در دعاوی مطالبه خسارت ناشی از نقض تعهدات مالی

حسن بادینی^۱، آزاده شمس^۲

نکات برجسته

- مقاله، ضرورت تعدیل نظریه کارشناسی در فاصله میان کارشناسی و صدور حکم را در شرایط تورمی تبیین می‌کند.
- پژوهش، امکان حقوقی تعدیل نظریه کارشناسی را بر پایه اصول جبران کامل خسارت، مقررات داخلی و تجربه حقوق فرانسه بررسی می‌کند.
- نویسندگان، نهادهای سازنده تعدیل نظریه کارشناسی در مرحله صدور حکم را برای جبران واقعی خسارت و حمایت از حقوق زیان‌دیده پیشنهاد می‌کنند.

چکیده

یکی از چالش‌های عملی در دعاوی حقوقی مربوط به جبران خسارت، عدم توجه رویه قضایی به کاهش ارزش پول در رابطه با مبالغ مندرج در نظریه کارشناسی، در فاصله زمانی میان صدور نظر کارشناسی و صدور حکم دادگاه است. این وضعیت ممکن است به زوال منفعت مورد انتظار طلبکار و همچنین استیفای ناروای عهدشکنان منجر گردد و به‌ویژه در بستر شرایط تورمی، مانع نیل زیان‌دیده به جبران خسارت به معنای اصیل و متعارف آن شود و با رویکرد احقاق کامل حقوق زیان‌دیده که یکی از مهم‌ترین اهداف نظام جبران خسارت است، ناسازگاری ماهوی دارد. بر مبنای اصول تفسیر هرمنوتیکی در احکام قانون مدنی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های نهفته در نظام حقوقی ایران از جمله معیار مستفاد از تبصره ماده ۱۹ قانون کارشناسان رسمی دادگستری و نیز با الهام از الگوی مشابه در نظام حقوقی فرانسه، پیشنهاد می‌شود که نظریات کارشناسی که از تعرض مصون مانده یا به‌هرحال، مورد قبول دادگاه واقع شده‌اند، در هنگام صدور حکم نهایی، متناسب با نوع تعهد و اوضاع‌واحوال تورمی کشور، تعدیل و بازنگری شوند. چنین رهیافتی می‌تواند به تحقق عدالت تقنینی و قضایی، جبران خسارت به نحو اکمل و پیشگیری از تقویت حقوق زیان‌دیده منتج گردد. در صورتی که رویه قضایی به هر دلیلی در برابر این تغییر مقاومت نشان دهد، ضروری است که قانونگذار با بازنگری سنجیده و خردمندانه قانون آیین دادرسی مدنی، چنین سازوکاری را به‌صورت صریح پیش‌بینی کند. این تدبیر، نه‌فقط به تحقق بهتر منفعت انتظار طلبکار کمک می‌کند، بلکه موجب تقویت اعتماد عمومی به عدالت قضایی نیز خواهد شد.

کلید واژگان: جبران خسارت، تعدیل، نظریه کارشناسی، تورم، ارزش پول.

استناد به این مقاله: بادینی، حسن، شمس، آزاده، «امکان سنجی تعدیل نظریه کارشناس در مرحله صدور حکم در دعاوی مطالبه خسارت ناشی از نقض تعهدات مالی»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۲۹، شماره ۱۱۴، تیر ۱۴۰۵، صص: ۶۷-۸۴.

DOI: <https://doi.org/10.48308/jlr.2025.239342.2869>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۶ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۲۸

۱. دانشیار، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۲. دانشجوی دکتری، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

ایمیل نویسنده مسئول: azade.shams@ut.ac.ir

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

نظریات کارشناسی به‌عنوان قسمی از گفتمان قضایی، نقشی انکارناپذیر در تشکیل بافت حقوقی و رویه قضایی دارند و یکی از مهم‌ترین عرصه‌های کاربرد آنها، نظام جبران خسارات ناشی از نقض قرارداد است. یکی از مسائل اساسی در این زمینه، تأثیر گذر زمان و کاهش ارزش پول بر مبالغ تعیین‌شده در نظریات کارشناسی است. به‌عنوان نمونه، اگر دادگاه در دی‌ماه ۱۴۰۲ کارشناسی را برای برآورد خسارت مأمور کند و کارشناس در بهمن‌ماه همان سال مبلغ ۵۰۰ میلیون تومان را تعیین کند، اما دادگاه به‌علت اطاله دادرسی تا شهریورماه ۱۴۰۳ براساس همان نظر حکم دهد، این مبلغ دیگر معادل واقعی خسارت واردشده نخواهد بود. در چنین شرایطی، خواهان عملاً زیان بیشتری متحمل می‌شود و هدف اصلی جبران خسارت، یعنی بازگرداندن او به وضعیت پیش از وقوع خسارت یا وضعیت مورد انتظار، تحقق نمی‌یابد. بااین‌حال، رویه قضایی کنونی غالباً این تغییرات را نادیده گرفته و نظریه کارشناسی را حتی پس از گذشت مدت طولانی، مبنای حکم قرار می‌دهد. این امر نه‌تنها عدالت ترمیمی را مخدوش می‌سازد، بلکه به سود متعهد متخلف و به ضرر زیان‌دیده تمام می‌شود. بنابراین، ضرورت بازنگری و اصلاح این رویه برای تحقق عدالت جبرانی و جلوگیری از سوءاستفاده آشکار است. گفتنی است این مهم به‌نحوی مشابه در اصلاحات اخیر قانون مدنی فرانسه در سال ۲۰۱۶ (ماده ۷-۱۲۳۱) مورد عنایت قرار گرفته است که در بدنه مقاله به آن اشاره خواهد شد. هرچند موضوع «امکان‌سنجی تعدیل نظریه کارشناسی در مرحله صدور حکم» به‌صورت خاص در ادبیات پژوهشی داخلی مورد بررسی مستقیم قرار نگرفته است، اما می‌توان از مقاله‌ای با عنوان «قابلیت اعمال ضابطه قیمت زمان اجرای حکم در شیوه جبران نقدی خسارت» نوشته محمدحسین استا و غلامرضا اسماعیلی (۱۴۰۲) به‌عنوان پژوهشی مرتبط یاد کرد که برخی مبانی نظری و عملی این نوشتار را تقویت می‌کند و در جای مناسب از آن بهره گرفته خواهد شد.

بر این اساس، سؤال اصلی مورد توجه نگارندگان در این پژوهش آن است که اساساً آیا نظریه کارشناسی در دعاوی مطالبه خسارت ناشی از نقض تعهدات مالی، با گذر زمان و در شرایط تورمی، نیازمند تعدیل در مرحله صدور حکم است؟ فرضیه‌ای که ابتدا به ذهن متبادر می‌شود آن است که نظریه کارشناسی در دعاوی مطالبه خسارت مالی، به‌ویژه در شرایط تورمی و با گذر زمان، بدون تعدیل در مرحله صدور حکم، نمی‌تواند مبنای منصفانه‌ای برای جبران خسارت باشد و لازم است متناسب با تغییرات اقتصادی مورد بازنگری قرار گیرد.

همچنین اگر رأی دادگاه بدوی به مرحله تجدیدنظر نرسد، پرسش مهمی مطرح می‌شود: در صورت پذیرش اصل «تعدیل»، آیا می‌توان زیان‌دیده را فقط به مبلغی که براساس ارزش‌های پیشین تعیین شده است محدود کرد و از جبران کامل خسارت او چشم پوشید؟ این امر با هدف عدالت جبرانی چندان همسو نیست. همچنین نحوه اجرای تعدیل بستگی به ماهیت تعهد نقض‌شده دارد؛ آیا باید همواره صرفاً به شاخص‌های اقتصادی مانند شاخص تورم بانک مرکزی اتکا کرد، یا در مواردی که موضوع تعهد ماهیتی تخصصی دارد، نظیر ساخت ساختمان که هزینه‌های مصالح فراتر از نرخ تورم افزایش یافته، لازم است کارشناسان همان حوزه دوباره اظهار نظر کنند؟ علاوه بر این، شبهه ربوی بودن خسارات نیز از چالش‌های اساسی است؛ چراکه در تأخیر تعهدات مالی، همواره این نگرانی مطرح است که مبالغ مازاد بر دین اصلی، به‌جای جبران واقعی خسارت، صورتی از ربا قلمداد شود.^۱

^۱. کثرت پژوهش‌های انجام‌شده در این خصوص، گویای سابقه این تعارض و احتمال استمرار آن است؛ جهت مطالعه برخی از این آثار، نک. - جزایری، سید عباس و فاطمه علی اصغرزاده، «امکان‌سنجی تحقق ربا در خسارت تأخیر تأدیه در حقوق کیفری ایران و فقه امامیه»، فصلنامه فقه و حقوق نوین، دوره ۳، شماره ۸، ۱۴۰۰، صص ۶۰-۷۵.

این پژوهش حوزه تعهدات مالی (اعم از پولی و غیرپولی)^۱ را بررسی می‌کند و درخصوص تأسیسی یا اعلامی بودن رأی دادگاه در تعیین نوع و میزان خسارت در نقض این‌گونه تعهدات، نظرات مختلفی وجود دارد^۲ که در بدنه پژوهش به فراخور بحث بررسی خواهند شد.

شایان ذکر است که این نوشتار، صرفاً تحلیلی تفسیری از وضع موجود قوانین آیین دادرسی مدنی نیست، بلکه در بخش‌هایی از آن، نگاهی هنجاری و اصلاح‌گرایانه نیز اتخاذ شده است. هدف از این رویکرد، ارائه راهکارهایی عملی برای ارتقای کیفیت رسیدگی قضایی و بهبود فرایند کارشناسی در پرتو الزامات اقتصادی و اقتضائات عدالتی است؛ بنابراین، در برخی فرازهای مقاله، پیشنهادهایی ارائه شده که ممکن است فراتر از چارچوب کنونی قوانین موجود باشد، اما این امر نافی لزوم التزام به اصول بنیادین دادرسی عادلانه، به‌ویژه رعایت حقوق دفاعی اصحاب دعوا نیست. بنا به مراتب مذکور، در این مقاله پس از بررسی اجمالی مبانی نظری و حکمی تعدیل نظریه کارشناس در مرحله صدور حکم، به بررسی قلمرو تعدیل نظریه کارشناسی و مصادیق مختلف آن خواهیم پرداخت.

۱. مبانی نظری و حکمی تعدیل نظریه کارشناس در مرحله صدور حکم

مبانی نظری و حکمی تعدیل نظریه کارشناس در مرحله صدور حکم شامل اصول نظری و رویکردهای تقنینی است که درنهایت به نحوه اعمال نظر کارشناس در تعیین خسارت کمک می‌کند. این مبانی، به‌ویژه در جبران خسارت ناشی از نقض قرارداد، اهمیت دارند و باید از جنبه‌های نظری و عملی بررسی شوند. در این راستا، دو شاخه فرعی، یکی مبانی نظری و تئوری‌ها و دیگری احکام و قوانین مرتبط در آیین رأی دادگاه‌ها، برای تحلیل دقیق‌تر موضوع تشکیل می‌شود.

۱.۱. مبانی نظری تعدیل نظریه کارشناس در مرحله صدور حکم

اهداف جبران خسارت در حقوق قراردادها، به‌ویژه در نقض تعهدات، بازگرداندن زیان‌دیده به وضعیتی است که اگر قرارداد اجرا می‌شد در آن قرار می‌گرفت. «برخی از این هدف‌ها متوجه زیان‌دیده، برخی دیگر متوجه واردکننده زیان و برخی

– ویسی، میثم و سیدعباس جزایری، «وجه افتراق خسارت تأخیر تأدیه، ربا و سود بانکی در حقوق کیفری ایران»، فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی، دوره ۵، شماره ۳، ۱۳۹۸، صص ۶۱-۷۳.

– محمدرضاپور، بابک و فاتحه جهانی مقدم، «بررسی تطبیقی خسارت تأخیر تأدیه با ربا»، دوفصلنامه پژوهشنامه حقوق خصوصی/احرار، دوره ۱، شماره ۱، ۱۳۹۹، صص ۳۵-۵۵.

– قلیچ، وهاب و فرشته ملاکریمی، «تحلیل چالش‌های جریمه تأخیر تأدیه در بانکداری بدون ربا و ارائه راهکار جایگزین»، فصلنامه اقتصاد اسلامی، دوره ۱۵، شماره ۵۹، ۱۳۹۴، صص ۱۲۹-۱۵۵.

۱. در آثار مربوط به حقوق اروپایی قراردادها در پاره‌ای موارد به تفاوت بین تعهدات مالی پولی و تعهدات مالی غیرپولی توجه شده است و در بعضی از آنها برای هر دو گروه، از عبارت «Monetary Obligation» استفاده شده است. این تفاوت در اسناد بین‌المللی مورد توجه واقع شده است. ر.ک. بند «۷-۴-۱۰» اصول قراردادهای تجاری بین‌المللی (UPICC) و بخش Article 9:101 و Article 9:102 اصول اروپایی حقوق قراردادها (PECL)، همچنین ر.ک.

- Fauvarque-Cosson, Bénédicte and Denis Mazeaud (eds.). *European Contract Law: Materials for a Common Frame of Reference: Terminology, Guiding Principles, Model Rules*, Munich: Sellier, First Edition, 2008, PP 302-303.

۲. فیلیپ لوتورنو به نقل از کاتوزیان، ناصر، **مسئولیت مدنی**، جلد ۱، تهران: دانشگاه تهران، چاپ یازدهم، ۱۳۹۱، ص ۵۳۳.

۳. همان. همچنین ر.ک. کاتوزیان، ناصر، **قواعد عمومی قراردادها**، جلد ۴، تهران: گنج دانش، چاپ هشتم، ۱۴۰۳، ص ۲۱۲؛ کاتوزیان، ناصر، **نظریه عمومی تعهدات**، تهران: میزان، چاپ یازدهم، ۱۴۰۲، ص ۳۹۳.

نیز متوجه سایر واردکنندگان بالقوه و جامعه به‌طور کلی است.^۱ این اهداف دو رویکرد دارد: گذشته‌نگر^۲ و آینده‌نگر^۳. در رویکرد نخست، بازگشت به وضعیت پیش از قرارداد هدف است؛ اما در رویکرد دوم که نظریه نفع متوقع^۴ در حقوق قراردادهای نیز مؤید آن است، زیان‌دیده در جایگاه اجرای کامل قرارداد قرار می‌گیرد.^۵ این تقسیم‌بندی متناظر با منفعت منفی^۶ (زیان‌های گذشته) و منفعت مثبت^۷ (منافع آینده) است. در اکثر نظام‌ها، منفعت مثبت محور است، هرچند منفعت منفی نیز استثنائاً اعمال می‌شود.^۸

دو معیار برای تعیین خسارت وجود دارد:^۹ نخست، جبران کامل شامل «ضرر واقعی»^{۱۰} و «منافع از دست‌رفته»^{۱۱} که بر اصل جبران کامل^{۱۲} استوار است و بیشتر در نظام‌های رومی-ژرمنی دیده می‌شود؛ دوم، حمایت از «منافع انتظار»^{۱۳} که ناظر به قرار دادن زیان‌دیده در وضعیت فرضی اجرای قرارداد است و در نظام‌های کامن‌لا رایج است و از دست دادن معامله^{۱۴} و حمایت از منافع مورد انتظار طرف غیرناقض را در نظر می‌گیرد. اسناد بین‌المللی مانند اصول قراردادهای تجاری بین‌المللی (UPICC) نیز این معیار را پذیرفته‌اند. به‌زعم برخی، ماده ۷۴ کنوانسیون بیع و ماده ۵۰۲:۹ اصول قراردادهای اروپا، با تلفیق منافع فوت‌شده و اموال تلف‌شده، به همین هدف پرداخته‌اند.^{۱۵} درواقع، معیار جبران کامل، ابزاری برای تحقق منفعت انتظار است.^{۱۷} کاتوزیان نیز تقسیم خسارت به «از بین رفتن مال» و «فوت منفعت» را با سه‌گانه «انتظار، اعتماد و اعاده» همخوان می‌داند.^{۱۸}

۱. بادینی، حسن، *فلسفه مسئولیت مدنی*، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۴۰۲، ص ۳۲۱.

۲. Backward-looking

۳. Forward-looking

۴. عطاری، نازنین زهرا، جلیل قنوتی و وحید قاسمی عهد، «تحلیل نفع متوقع به عنوان معیار ارزیابی خسارات قراردادی مقایسه حقوق نوین قراردادهای اروپایی و حقوق ایران»، *فصلنامه پژوهش‌های حقوق تطبیقی*، دوره ۲۳، شماره ۱، ۱۳۹۸، ص ۱۰۰.

۵. Saidov, Djakhongir. *The Law of Damages in International Sales: The CISG and Other International Instruments*, Oxford and Portland, Oregon, First Edition, 2008, P 32.

۶. Negative interest

۷. Positive interest

۸. Fauvarque-Cosson and Mazeaud, Op. Cit.

۹. نعمت‌اللهی، اسماعیل، «مطالعه تطبیقی هدف از پرداخت خسارت ناشی از نقض قرارداد»، *فصلنامه مطالعات حقوق تطبیقی*، دوره ۱۲، شماره ۱، ۱۴۰۰، ص ۳۷۳.

۱۰. Damnum emergens

۱۱. Lucrum cessans

۱۲. Full compensation

۱۳. Expectation interest

۱۴. Loss of the bargain

۱۵. Saidov, Op. Cit., P 26.

۱۶. با این حال، باید توجه داشت که در مقابل دیدگاه غالب مبتنی بر اصل لزوم جبران کامل خسارت، برخی صاحب‌نظران در حقوق ایران، با استناد به مبانی فقهی و نصوص محدود قانونی، معتقدند تنها خساراتی قابل مطالبه‌اند که قانون‌گذار صراحتاً مقرر کرده باشد. این دیدگاه بر اصل «توقیف در تعبدیات» و تفسیر مضیق از مقرراتی چون ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی و تبصره ۲ ماده ۵۱۵ آیین دادرسی مدنی استوار است. گرچه این رویکرد نوعی احتیاط در تفسیر قوانین به‌شمار می‌رود، می‌تواند منجر به نادیده گرفتن زیان‌های واقعی زیان‌دیده شود. در مقابل، تفسیر هدف‌محور و مبتنی بر عدالت ترمیمی اقتضا دارد که در مواردی حتی بدون نص خاص، خساراتی که عقلاً و عرفاً قابل اثبات و موجه‌اند، شناسایی و جبران گردند.

۱۷. Ibid

۱۸. کاتوزیان، *قواعد عمومی قراردادها*، پیشین، ص ۲۳۳.

در رویه قضایی ایران نیز غلبه با حمایت از منفعت انتظار است،^۱ هرچند برخی موارد منفعت منفی هم لحاظ می‌شود. «ارش» و منافع ازدست‌رفته به‌عنوان مصادیق خسارت انتظار و «اجرت‌المثل» به‌عنوان نمونه‌ای از محرومیت از منافع قطعی‌الحصول در نظر گرفته شده است. مواد ۲۲۲ و ۲۳۸ قانون مدنی و ماده ۴۷ اجرای احکام مدنی نیز این رویکرد را تقویت می‌کنند و به زیان‌دیده اجازه می‌دهند با هزینه متخلف، تعهد را انجام دهد. بنابراین، هدف نهایی قوانین ایران هم رساندن زیان‌دیده به جایگاه اجرای کامل تعهد است.

البته استثنائاتی نیز وجود دارد. تبصره ۲ ماده ۵۱۵ آیین دادرسی مدنی، عدم‌النفع را به‌عنوان خسارت نپذیرفته، اما رویه قضایی گاهی «بخت ازدست‌رفته» را جبران کرده است.^۲ در تطبیق با سایر کشورها نیز معمولاً جبران خسارت از طریق پرداخت پول صورت می‌گیرد؛ زیرا پول قابلیت تبدیل به هر دارایی را دارد و تعادل قراردادی را حفظ می‌کند.^۳ البته باید مراقب بود زیان‌دیده بیش از استحقاق منتفع نشود. برخی اسناد بین‌المللی مانند بند «۷-۴-۱۰» اصول قراردادهای تجاری بین‌المللی (UPICC) حتی به «بهره خسارت» نیز توجه کرده و زمان تحقق آن را از لحظه نقض دانسته‌اند.^۴

باوجوداین، صرف تمرکز بر منفعت انتظار کافی نیست. عدم تعدیل نظریه کارشناسی براساس تحولات اقتصادی تا زمان صدور حکم، تنها به نقض منفعت انتظار نمی‌انجامد، بلکه تعادل ساختاری روابط قراردادی را برهم می‌زند. در این حالت، متعهد عهدشکن از تأخیر دادرسی و کاهش ارزش پول سود می‌برد و به‌جای جبران خسارت واقعی، منتفع می‌شود.^۵ این وضعیت «سوارکاری مجانی»^۶ را ممکن می‌سازد؛ یعنی ناقض قرارداد از نقض خود بهره‌مند می‌شود و حتی نظام قضایی را ابزار تحکیم موقعیت خویش قرار می‌دهد.

پیامدهای این امر چندگانه است: نخست، با کاهش هزینه عهدشکنی، انگیزه برای اجرای تعهدات کاهش می‌یابد و نقض قرارداد به گزینه‌ای کم‌هزینه و قابل محاسبه بدل می‌شود. درنتیجه، ضمانت‌اجراهای حقوقی اثر بازدارنده خود را از دست می‌دهند. دوم، بی‌توجهی به تعدیل نظریه‌های کارشناسی، موجب افزایش حجم دعاوی ناشی از ناراضیاتی نسبت به جبران ناکافی خسارت می‌شود و در بلندمدت، اعتماد عمومی به عدالت قضایی را مخدوش می‌سازد. بنابراین، تعدیل نظریه کارشناسی نه‌فقط پاسخی به منفعت انتظار زیان‌دیده است، بلکه تضمینی برای اعتبار نظام حقوقی و پیشگیری از

۱. نعمت‌اللهی، اسماعیل، «اهداف و مبانی جبران خسارت ناشی از نقض قرارداد با تأکید بر آرای قضایی»، فصلنامه حقوق خصوصی، دوره ۱۹، شماره ۲، ۱۴۰۱، صص ۴۱۱-۴۱۲.

۲. در رأی شماره ۱۳۱۴۸۴۵۸ مورخ ۱۴۰۱/۰۹/۱۶ شعبه ۸۰ تجدیدنظر استان تهران در تأیید رأی بدوی، درخصوص دعوای مطالبه خسارت ناشی از معطل ماندن کارخانه به‌علت عدم تحویل سوخت از سوی شرکت ملی پخش فراورده‌های نفتی ایران و شرکت پخش فراورده‌های نفتی زاهدان، ازجمله بر این اساس، حکم به پرداخت خسارت، تأیید شده است: «زیان مسلم» ناشی از [از] دست رفتن فرصتی که به‌صورت جدی و واقعی وجود داشته، به‌مثابه تقویت منفعت موجود است. این ضرر قابل پیش‌بینی بوده، قبلاً جبران نشده و مبتنی بر تحلیل کارشناسانه و تأمین دلیل صورت‌گرفته مستقیماً ناشی از عدم تسلیم موضوع خواسته و نقض تعهدات متعارف شرکت نفت بوده است».

اگرچه دادنامه فوق به‌ظاهر متضمن پذیرش مطالبه «فرصت ازدست‌رفته» است، تحلیل دقیق مبنای کارشناسی نشان می‌دهد خسارت تعیین‌شده، نه ناشی از بخت مفروض و غیرمحقق، بلکه برخاسته از تقویت عینی منافع موجود کارخانه، به‌مثابه ابزار تحقق تولید اقتصادی بالفعل بوده است. در واقع، نظریه کارشناس مبتنی بر معطلی اجزای بالفعل تولید، و نه سود آتی محتمل، بوده است. این تحلیل با تفکیک فقها میان تقویت منفعت موجود و عدم‌النفع مورد انتظار هماهنگی دارد و دادنامه مذکور را تا حدی از اشکال نظری مصون می‌سازد.

۳. نعمت‌اللهی، «مطالعه تطبیقی هدف از پرداخت خسارت ناشی از نقض قرارداد»، پیشین، ص ۳۹۲.

۴. Plaza Penadés, Javier and Luz M. Martínez Velencoso (eds.). *European Perspectives on the Common European Sales Law*, Cham: Springer, First Edition, 2015, P 255.

۵. Fontaine, Philippe. "Free Riding", *Journal of the History of Economic Thought*, Volume 36, Issue 3, 2014, P 361.

۶. Free Riding

سوءاستفاده متعهدین محسوب می‌شود.

باین‌حال، باید توجه داشت که مفاهیم «خسارت انتظار»، «خسارت اعتماد» و «خسارت استرداد» برخاسته از ادبیات کامن‌لا هستند و در حقوق ایران چنین طبقه‌بندی روشنی وجود ندارد. حتی قانونگذار در مواردی مانند تبصره ۲ ماده ۵۱۵، به‌ظاهر با مطالبه برخی خسارت‌ها مخالفت کرده است. از این‌رو، کاربرد این مفاهیم در تحلیل حاضر صرفاً برای تبیین تحلیلی-تطبیقی مسئله است و نه پذیرش بی‌قیدوشرط مبانی حقوقی بیگانه.

هدف واقعی، تأکید بر اصل «جبران واقعی ضرر» است؛ اصلی که در فقه امامیه و حقوق ایران ریشه دارد. قاعده «لاضرر» و اصل لزوم جبران خسارت ناروا، زمینه بازگرداندن زیان‌دیده به وضعیت پیشین را فراهم می‌کند. این مبانی می‌تواند توجیه‌کننده لزوم تعدیل براساس کاهش ارزش پول یا تأخیر دادرسی نیز باشد. بنابراین، مفاهیم تطبیقی فقط در صورتی پذیرفتنی‌اند که با اصول فقهی و حقوقی بومی همخوان شوند.

به‌طور خلاصه، تعدیل نظریه کارشناسی در مرحله صدور حکم ضرورتی چندبعدی دارد: تحقق منفعت انتظار زیان‌دیده، جلوگیری از «سوارکاری مجانی» ناقض قرارداد، حفظ کارآمدی ضمانت‌اجراها و تقویت اعتماد عمومی به عدالت قضایی. این رویکرد نه‌فقط ترجمه مفاهیم وارداتی، بلکه امتداد طبیعی اصول مسلم حقوق ایران و فقه امامیه است که بر «جبران واقعی ضرر» تأکید دارند.

۱.۲. احکام و قوانین مرتبط با تعدیل نظریه کارشناس

تبصره ماده ۱۹ قانون کانون کارشناسان رسمی دادگستری مصوب ۱۳۸۱ تصریح می‌کند: «در مواردی که انجام معاملات مستلزم تعیین قیمت عادلانه روز از طرف کارشناس رسمی است، نظریه اعلام‌شده حداکثر تا شش ماه از تاریخ صدور معتبر خواهد بود». این تبصره در نگاه نخست، محدود به مواردی است که انجام معامله، مشروط به تعیین قیمت عادلانه روز است. اما تحلیل مبنایی آن نشان می‌دهد که ملاک اصلی، یعنی تأمین عدالت و جبران زیان واقعی، قابلیت تسری به دعاوی قضایی را نیز دارد. علت تعیین مدت شش‌ماهه، تغییرات اقتصادی نظیر تورم و نوسانات قیمت است که می‌تواند اعتبار نظریه کارشناسی را زائل کند. بنابراین، چنانچه رأی دادگاه بر پایه نظریه‌ای صادر شود که از تاریخ آن مدت طولانی گذشته، نتیجه‌ای جز تضییع حق زیان‌دیده نخواهد داشت.

هدف اصلی دادرسی و تعیین خسارت، جبران زیان وارده به زیان‌دیده است. در ادبیات حقوقی، این هدف با عنوان «منفعت انتظار» شناخته می‌شود. چنان‌که بیان شد، منفعت انتظار به این معنا است که زیان‌دیده باید در وضعیتی قرار گیرد که اگر قرارداد به‌درستی اجرا می‌شد، در آن وضعیت قرار می‌گرفت. حال اگر ارزش پول طی فرایند دادرسی کاهش یابد، تحقق منفعت انتظار ناممکن خواهد شد.

نظریه مشورتی شماره ۷/۹۷/۱۲۲۹ مورخ ۱۳۹۷/۵/۷ اداره کل حقوقی قوه قضائیه در این خصوص بیان می‌دارد: «مقررات تبصره ذیل ماده ۱۹ قانون کانون کارشناسان رسمی دادگستری... در مواردی قابل اعمال است که انجام معامله مستلزم تعیین قیمت عادلانه روز از طرف کارشناس رسمی باشد، نه در همه مواردی که کارشناسان اظهار نظر می‌نمایند. بنابراین، در فرض سؤال که قیمت عادلانه روز، تعیین و شهرداری به پرداخت آن محکوم گردیده است، رأی صادره از اعتبار امر مختوم برخوردار است و اجرای احکام جز اجرای رأی قطعی اختیار و تکلیف دیگری ندارد».^۱

این نظریه در رویه قضایی نیز مقبول افتاده است؛ شعبه پنجم دادگاه عمومی شاهرود در رأی شماره ۹۵۰۰۰۲۴ مورخ

^۱. جهت مطالعه متن کامل نظریه مشورتی، نک. <https://davoudabadi.ir/page/3569241>

۱۳۹۵/۱/۲۴ درخصوص مطالبه خسارت تأخیر تأدیه تا روز اجرای حکم، اظهار مخالفت و به شرح زیر رأی داده است: «...راجع به مطالبه خسارت تأخیر تا زمان اجرای حکم با توجه به اینکه هنوز زمان آن فرا نرسیده و کاهش ارزش پول و در نتیجه رشد تورم و تغییر فاحش قیمت‌ها معلوم نیست و نسبت به آینده نمی‌توان حکم محکومیت صادر نمود... دادگاه به استناد ماده ۸۹ ناظر بر شق ۱۱ ماده ۸۴ قانون آیین دادرسی مدنی و ماده ۲ همان قانون قرار رد صادر می‌نماید». این رأی در دیوان عالی کشور طی دادنامه ۹۵۰۹۹۷۰۹۰۷۸۰۰۱۹۵ مورخ ۱۳۹۵/۰۴/۲۶ تأیید شد.^۱

باین حال، چنین برداشتی با فلسفه عدالت‌محور دادرسی ناسازگار است؛ زیرا بی‌توجهی به تغییرات اقتصادی موجب نقض حقوق زیان‌دیده می‌شود.

تبصره ماده ۱۹ قانون آیین دادرسی کیفری نیز مقرر می‌دارد: «در صورتی که حکم به پرداخت قیمت مال صادر شود، قیمت زمان اجرای حکم ملاک است». درخصوص این حکم توجه به دو نکته ضروری است:

اولاً باید دانست اصولاً و طبق مواد ۱۵ و ۴۳۶ قانون آیین دادرسی کیفری، در امور کیفری نیز هر جا پرداخت «قیمت» ضرورت یابد، باید دادخواست مطابق مقررات حاکم بر دعاوی حقوقی تنظیم و تقدیم شود؛^۲ ضمن اینکه در گفتمان مقنن، «جبران نقدی ضرر، درخصوص خسارت وارد به مال، «قیمت» نامیده شده است».^۳ بنابراین نمی‌توان گفت که تبصره ماده ۱۹ صرفاً مربوط به امور کیفری و یا مختص استرداد مال است، بلکه به دعاوی خسارت نیز قابل تسری است.

ثانیاً این حکم اگرچه صریحاً به زمان اجرای حکم اشاره دارد و نه زمان صدور آن، فلسفه و روح حاکم بر این تبصره بر لزوم رعایت عدالت و جبران واقعی زیان تأکید دارد. این دیدگاه نشان می‌دهد قانونگذار ارزش واقعی مبلغ پرداختی را نسبت به زمان اجرای حکم مورد توجه قرار داده و به صورت ضمنی بر ضرورت تعدیل مبالغ در راستای جبران واقعی خسارت اصرار داشته است. این منطق نه فقط در تبصره مذکور، بلکه در مقررات دیگر از جمله ماده ۳۱۲ قانون مدنی نیز منعکس شده است. طبق این ماده «هرگاه مال مغضوب مثلی بوده و مثل آن پیدا نشود، غاصب باید قیمت حین‌الاداء را بدهد».^۴

نکته قابل توجه آنکه قانون مدنی فرانسه نیز از این موضوع غافل نبوده است؛ ماده ۷-۱۲۳۱ این قانون (اصلاحی ۲۰۱۶) بیان می‌دارد: «در کلیه موارد، محکومیت به پرداخت خسارت مستلزم تعلّق بهره به نرخ قانونی است، حتی در صورت عدم تقاضا یا نبود تصریح خاص در حکم. مگر اینکه قانون خلاف آن مقرر کرده باشد، این بهره از زمان صدور حکم جاری می‌شود، مگر اینکه قاضی تصمیم دیگری اتخاذ کند. در صورتی که قاضی تجدیدنظر تصمیم به تأیید کامل و بدون تغییر حکمی داشته باشد که خسارتی را به‌عنوان جبران ضرر تعیین کرده است، این خسارت از تاریخ صدور حکم بدوی به صورت قانونی مشمول بهره به نرخ قانونی خواهد بود. در سایر موارد، خسارتی که در مرحله تجدیدنظر

^۱ قابل دسترسی از طریق سامانه ملی آرای قضایی؛ آدرس: <https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/32379>

^۲ خالقی، علی، *آیین دادرسی کیفری*، جلد ۱، تهران: شهر دانش، چاپ چهارم، ۱۳۹۷، ص ۳۰۳.

^۳ صفایی، سید حسین و حبیب‌الله رحیمی، *مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد)*، تهران: سمت، چاپ نوزدهم، ۱۴۰۳، ص ۳۴۲.

^۴ علاوه بر موارد مذکور، در خصوص خسارات بدنی نیز در سایر قوانین، احکامی بر پایه پرداخت به نرخ «یوم‌الاداء» وجود دارد؛ به‌عنوان مثال ماده ۴۹۰ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ مقرر می‌دارد: «در صورتی که پرداخت‌کننده بخواهد هریک از انواع دیه را پرداخت نماید و یا پرداخت دیه به صورت اقساطی باشد، معیار، قیمت زمان پرداخت است مگر آنکه بر یک مبلغ قطعی توافق شده باشد». همچنین نک. تبصره ماده ۳۶ قانون بیمه اجباری خسارات وارد شده به شخص ثالث در اثر حوادث ناشی از وسایل نقلیه مصوب ۱۳۹۵. در این خصوص نک. احسان‌پور، سید رضا و احمد امی، «مبانی فقهی - حقوقی دیه یوم‌الاداء؛ موضوع ماده ۴۹۰ قانون مجازات اسلامی»، *فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی*، دوره ۲، شماره ۲، ۱۳۹۹، صص ۳۹-۳۱.

تعیین می‌شود، از زمان صدور حکم تجدیدنظر مشمول بهره خواهد بود. قاضی تجدیدنظر می‌تواند همواره از مفاد این بند عدول کند». گفتنی است در نظام حقوقی ایران برخی نویسندگان، در نبود چنین بهره‌ای، نهادی به نام «بهره قضایی» را پیشنهاد داده‌اند.^۱

نکته جالب توجه آنکه رویکرد قانونگذار به شرح فوق مبنی بر پرداخت قیمت روز اجرا (تبصره ماده ۱۹ ق.آ.د.ک. و ماده ۲۱۳ ق.م.)، اگرچه در رویه قضایی، عملاً به روز صدور حکم تعبیر شده^۲ و از واگذار کردن تعدیل محکوم به به واحد اجرای احکام، امتناع می‌شود،^۳ در موارد معدودی در رویه قضایی مورد تأیید قرار گرفته است؛ از جمله در دادنامه شعبه چهارم دادگاه عمومی حقوقی بوشهر می‌خوانیم «...دادگاه دعوی خواهان را وارد و محمول بر صحت تلقی حکم بر محکومیت خواننده به پرداخت مبلغ پانزده میلیارد ریال که ثمن معامله نیز مستتر در آن است، به نرخ روز اجرای حکم براساس شاخص تورم عرفی موضوعی که در صورت کاهش ارزش خسارت تعیین شده و درخواست محکوم له از طریق کارشناسی مجدد محاسبه و ارزیابی خواهد [شد]... له خواهان صادر و اعلام می‌نماید...».^۴

۲. قلمرو تعدیل نظریه کارشناس

در قلمرو تعدیل نظریه کارشناس، اگرچه در برخی مصادیق عملی مشاهده می‌شود که مراجع قضایی نسبت به تعدیل نظریه کارشناسی در مرحله صدور حکم اقدام می‌کنند، این موارد جنبه استثنایی دارند و نمی‌توانند به‌عنوان رویه‌ای غالب و نهادینه شده تلقی شوند. در واقع، نظام قضایی ایران در این خصوص با خلأ ساختاری و نبود یک سازوکار قانونی صریح و عام مواجه است که موجب تشتت در رویه و بروز نتایج متفاوت در موارد مشابه شده است. از همین رو، بررسی دقیق، علمی و آکادمیک این مسئله ضروری می‌نماید تا از خلال آن، معیارهای مشخص و ضابطه‌مند برای تعدیل نظریات کارشناسی با گذشت زمان ارائه شود.

در این چارچوب، دو عامل کلیدی در تعیین شیوه تعدیل و میزان جبران خسارت اهمیت دارند:^۵ نوع تعهد نقض شده و

۱. رضایی‌نژاد، همایون و مصطفی محقق احمدآبادی، «تأخیر در اجرای تعهد پولی و آثار آن (تحلیل حقوق موضوعه و نقد رویه قضایی)»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۷، شماره ۲۶، ۱۳۹۸، صص ۲۷۲ و ۲۹۲. همچنین نک. رضایی‌نژاد، همایون، **فلسفه مسئولیت قراردادی**، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ نخست، ۱۳۹۹، صص ۵۷۰ به بعد.

۲. چنان که دیدیم، برخی احکام قانونی مانند ماده ۳۱۲ قانون مدنی و تبصره ماده ۱۹ قانون آیین دادرسی کیفری، بر لزوم جبران خسارت براساس قیمت حین‌الاداء، یعنی بهای زمان اجرای حکم، تأکید دارند. این درحالی است که سایر مواد قانونی مانند بند ۱۴ ماده ۳ قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین که مقرر داشته است: «دادگاه مکلف است قیمت خواسته را قبل از صدور حکم مشخص نماید» و مواد ۱ و ۳ قانون اجرای احکام مدنی، دادگاه‌ها را مکلف به تعیین قیمت خواسته پیش از صدور حکم کرده و صدور حکم با موضوعی نامعین را منع می‌نماید. رویه قضایی نیز بر پایه چنین الزامی و با نوعی تسامح، قیمت زمان رسیدگی و صدور حکم را به‌جای قیمت زمان پرداخت، مبنا قرار داده است؛ چراکه موانع قانونی پیش‌گفته، مانع از استناد مستقیم به قیمت زمان ادای دین شده‌اند.

۳. ر.ک. رأی شماره ۹۵۰۰۲۴ مورخ ۱۳۹۵/۱/۲۴ شعبه پنجم دادگاه عمومی حقوقی شاهرود که پیش‌تر در متن مقاله به آن اشاره شد.

۴. دادنامه شماره ۱۳۹۴۵۱۲/۱۳۹۳۹۰۰۰ مورخ ۱۴۰۲/۵/۲۳ که به‌علت عدم تجدیدنظرخواهی، قطعی گردید. جهت مطالعه متن کامل این رأی نک. استا، محمدحسین و غلامرضا اسماعیلی، «قابلیت اعمال ضابطه قیمت زمان اجرای حکم در شیوه جبران نقض خسارت»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۷، شماره ۱۲۴، ۱۴۰۲، ص ۲۱۵.

۵. توجه شود که فروض و شقوق این بحث، بیش از این موارد است و بررسی تفصیلی شقوق مختلف تعهدات در فرض تعدیل نظریه کارشناس (مانند تفاوت میان تعهد به تسلیم مال معین مثلی یا قیمی، تعهد به انجام عمل، تعهدات کلی در معین، و مواردی که محل تعهد واجد نوسان قیمتی است)، نیازمند پژوهشی مستقلی است که ان‌شاءالله در آینده به آن پرداخته خواهد شد؛ لکن به‌هرحال بررسی این موارد، از حوصله این نوشتار خارج است.

بررسی لزوم رعایت اصل تناظر و ترافع. این موارد، در دو بخش جداگانه در ادامه بررسی می‌شوند.

۲.۱. تعدیل نظریه کارشناس از حیث نوع تعهد نقض شده

در بررسی نحوه تعدیل نظریه کارشناس، نوع تعهد نقض شده اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا ماهیت تعهد اصلی تعیین‌کننده رویکرد مناسب برای جبران خسارت و تعدیل مبلغ تعیین شده است. به‌طور کلی، دو حالت اصلی را می‌توان تفکیک کرد: نقض تعهدات مالی پولی و نقض تعهدات مالی غیرپولی. در ادامه، جزئیات راجع به تعدیل نظریه کارشناس در هریک از این دو نوع تعهد بررسی خواهد شد.

۲.۱.۱. تعدیل نظریه کارشناس در تعهدات مالی پولی

در تعهدات مالی پولی، موضوع تعهد از ابتدا پرداخت مبلغ مشخصی پول است و تأخیر در انجام این تعهد نوعاً موجب زیانی متناسب با کاهش ارزش پول در طول زمان می‌شود. به‌همین دلیل، معیار جبران خسارت ناشی از تأخیر در این نوع تعهدات، معمولاً براساس شاخص‌های اقتصادی شناخته‌شده نظیر نرخ تورم عمومی محاسبه می‌شود که کاهش ارزش پول را منعکس می‌کند.^۱ تلف منافع پول و افت ارزش آن در بستر تورمی، از منظر حقوقی مستوجب جبران است و جبران صرفاً براساس شاخص عمومی تورم کفایت نمی‌کند؛ بلکه باید قیمت‌های واقعی موضوع تعهد بررسی شود.^۲ نکته مهم در اینجا آن است که تعیین میزان خسارت تأخیر در پرداخت نباید صرفاً به عدد اسمی محدود شود. ارزش واقعی پول باید با توجه به قدرت خرید آن در زمان پرداخت ارزیابی گردد. برای مثال، اگر شاخص تورم سالانه به‌طور متوسط ۳۰ درصد باشد، مبلغ ۲۰۰ میلیون تومان در سال ۱۴۰۰، معادل ۳۵۲ میلیون تومان در سال ۱۴۰۳ خواهد بود. در نتیجه، برای جبران خسارت، مبلغ پرداختی باید با ارزش روز تعدیل شود؛ شایان ذکر است که در رأی صادره از شعبه چهارم دادگاه بوشهر که شرح آن گذشت، به تعدیل محکوم به «بر اساس شاخص تورم عرفی موضوعی» اشاره شده است.

علاوه بر شاخص‌های اقتصادی، در برخی موارد ممکن است معیارهای عرفی نیز در تعیین خسارت مؤثر باشند. برای مثال، اگر مبلغ تعهد به ارزشهای خارجی یا کالاهای خاصی وابسته باشد، تغییرات نرخ ارز یا قیمت آن کالاها می‌تواند به‌طور مستقیم بر محاسبه خسارت تأثیر بگذارد.

برخی نویسندگان ضمان ناشی از تأخیر در اجرای تعهدات مالی در ایران را ماهیتی «جعلی» می‌دانند؛ زیرا ماده ۲۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی، هدف را جبران کاهش ارزش پول می‌داند نه تحمیل خسارت. بنابراین مدیون مکلف است علاوه بر اصل دین، افت ارزش آن را نیز بپردازد. در مقابل، در حقوق فرانسه طبق ماده ۱۲۳۱-۶ اصلاحی ۲۰۱۶، ضمان تأخیر ماهیتی قهری دارد و بدون توجه به تغییر ارزش پول، مدیون صرفاً به دلیل تأخیر، ملزم به پرداخت مبلغی افزون بر دین اصلی به نرخ قانونی، تحت عنوان خسارت تأخیر تأدیه است.^۳

۱. خطیبی، مهدی، «بررسی فقهی صدق خسارت بر عدم النفع ناشی از تأخیر تأدیه بدهکاران بانکی و امکان سنجی اثبات ضمان بابت آن»، فصلنامه پژوهش‌های پولی-بانکی، دوره ۱۳، شماره ۴۵، ۱۳۹۹، ص ۴۶۳.

۲. الهویی نظری، مهدی و محمد مهدی مقدادی، «زیان تورم و تلف منافع پول در خسارت تأخیر تأدیه و تطبیق با حقوق کامن لا و فرانسه»، دوفصلنامه حقوق تطبیقی، دوره ۷، شماره ۲، ۱۳۹۹، صص ۱۸۷-۱۹۰.

۳. کریمی، عباس و رسول بهرامپوری، «مطالعه تطبیقی ماهیت ضمان ناشی از تأخیر در اجرای تعهدات پولی در حقوق ایران و فرانسه»، فصلنامه پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۲۴، شماره ۳، ۱۳۹۹، ص ۱۴۶.

۲.۱.۲. تعدیل نظریه کارشناس در تعهدات مالی غیر پولی

در تعهدات مالی غیر پولی، مانند ساخت یک ساختمان، یا ارائه خدمات خاص، ماهیت تعهد به گونه‌ای است که ارزش آن مستقیماً از تغییرات اقتصادی و شرایط بازار متأثر می‌شود. در این گونه موارد، تأخیر در پرداخت این مبلغ خسارت، نیازمند بررسی دقیق‌تری نسبت به تعهدات مالی پولی است.

علت این پیچیدگی آن است که مبلغ تعیین شده برای خسارت، معمولاً براساس ارزش و هزینه‌های جاری در زمان محاسبه اولیه تعیین می‌شود. اما در صورت تأخیر در پرداخت، هزینه‌ها و ارزش واقعی اجزا و لوازم انجام تعهد ممکن است تغییر کند. برای مثال، اگر هزینه ساخت یک ساختمان در سال ۱۴۰۰ معادل ۵ میلیارد تومان برآورد شود، این مبلغ ممکن است در سال ۱۴۰۳ به دلیل افزایش قیمت مصالح ساختمانی، دستمزدها، و سایر عوامل اقتصادی به ۱۴ میلیارد تومان برسد. در چنین شرایطی، صرف اعمال شاخص تورم عمومی نمی‌تواند بازتاب‌دهنده تغییرات واقعی باشد.^۱

برای تعدیل نظریه کارشناس در این موارد، ارزیابی مجدد هزینه‌های عملیات موضوع تعهد ضروری است. به عنوان مثال، در مورد ساخت‌وساز، شاخص‌های تخصصی نظیر قیمت مصالح ساختمانی و نرخ دستمزدها باید مبنای تعدیل قرار گیرند. علاوه بر این، در برخی موارد ممکن است عواملی مانند تغییرات فناوری یا شرایط بازار بر ارزش تعهد تأثیرگذار باشند.^۲

برای مثال، در مورد ارائه خدمات خاص، تغییرات فناوری می‌تواند هزینه انجام خدمات را کاهش یا افزایش دهد. در نهایت، تعدیل نظریه کارشناس در تعهدات مالی غیر پولی باید به گونه‌ای انجام شود که ارزش واقعی تعهد در زمان تأخیر به طور کامل محاسبه شود و زیان دیده بتواند به حق خود دست یابد و در عین حال، باتوجه به امکان تسهیل انجام تعهدات غیر پولی به علت رشد فناوری، وی از این رهگذر، کسب سود نکند و چیزی بیش از ارزش انجام عمل مورد تعهد دارا نشود (ماده ۴۷ قانون اجرای احکام مدنی).

۲.۲. تعدیل نظریه کارشناس از حیث اصل تناظر و ترافع

در بررسی تعدیل نظریه کارشناس، توجه به ماهیت موضوع و تفاوت بین تعهدات مالی پولی و غیر پولی ضروری است. اولاً در تعهدات مالی «پولی»، تعدیل نظریه کارشناسی عمدتاً یک محاسبه ریاضی و اقتصادی است که نیازی به ارزیابی مجدد کارشناسانه ندارد. در این موارد، مبلغ مندرج در نظریه اولیه کارشناس باتوجه به شاخص‌های معتبر مانند نرخ تورم بانک مرکزی یا سایر شاخص‌های اقتصادی که در دفاتر دادگاه‌ها به کارگیری می‌گردد، تعدیل می‌شود. لذا می‌توان گفت در این گونه نیازی به مراجعه مجدد به کارشناس و تشکیل جلسه کارشناسی وجود ندارد.

ثانیاً در تعهدات مالی غیر پولی، نظریه کارشناسی تعدیل شده ممکن است تغییرات بنیادینی نسبت به نظریه پیشین داشته باشد؛ چه از حیث مبلغ برآورد شده و چه از حیث مبانی و ارکان تحلیل که اساس نظریه قبلی را تغییر داده و حتی منشأ دعوا را دگرگون می‌سازد. همچنین ممکن است این تغییرات در نتیجه نهایی حکم یا حقوق یکی از طرفین، خصوصاً در مرجع تجدیدنظر، مؤثر واقع شود. از این رو، در چنین مواردی، رعایت اصل تناظر و فراهم کردن امکان دفاع و اظهارنظر برای طرفین، امری اجتناب‌ناپذیر خواهد بود. در این فرض، تفاوتی ندارد که نظریه تعدیلی از سوی کارشناس اولیه صادر

۱. موسوی، سیده شکوفه، ایمان باستانی‌فر و هادی امیری، «تأثیر تغییر دستوری نرخ سود سپرده بر ثبات مالی بانکی ایران در شرایط تحریم»، فصلنامه اقتصاد و الگوسازی، دوره ۱۱، شماره ۴، ۱۳۹۹، ص ۳.

۲. شیرعلی، اسماعیل، «سیاست‌های تعدیل ساختاری در دولت سازندگی و شاخص‌های فلاکت اقتصادی در ایران»، ماهنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، دوره ۳، شماره ۳، ۱۳۹۹، صص ۲۱۰ و ۲۱۱.

شده باشد یا ازسوی کارشناس جدید؛ آنچه اهمیت دارد، میزان تأثیر تغییر در مبنای یا نتیجه کارشناسی است. بر این مبنا، پیشنهاد می‌شود ملاک‌هایی برای احراز «تغییر اساسی» در نظریه کارشناسی به رسمیت شناخته شود. در این خصوص باید اذعان کرد که قوانین موجود معیار روشنی برای تشخیص تغییر اساسی ارائه نمی‌دهند. اما می‌توان پیشنهاد کرد که مقتن یا رویه قضایی در راستای تأمین امنیت قضایی و جلوگیری از برداشت‌های متناقض، از ترکیب سه نوع معیار بهره گیرد:

معیار کمی (نسبی): چنانچه تفاوت نظریه تعدیل‌شده با نظریه پیشین از لحاظ ریالی، مثلاً بیش از ۲۵ درصد باشد، این تغییر می‌تواند به‌عنوان تغییر اساسی تلقی شود. در این حالت، چنانچه تغییر به نفع محکوم‌علیه باشد، باید حق اعتراض برای محکوم‌له محفوظ بماند و بالعکس.

معیار ماهوی (تحلیلی): هرگاه در نظریه تعدیلی، روش یا مبنای ارزیابی به‌طور اساسی دچار تحول شده باشد (برای مثال، در نظریه اولیه کارشناس، برآورد خسارت بر پایه قیمت عرفی بوده ولی در نظریه تعدیلی، مبنای برآورد به ارزش جایگزینی یا نرخ صادراتی تغییر یافته باشد) می‌توان گفت که عناصر تحلیلی نظریه تغییر کرده‌اند و لذا اصل تناظر باید رعایت شود.

معیار اثر حقوقی: چنانچه نظریه تعدیل‌شده در وضعیت حقوقی یا تعهدات یکی از طرفین تأثیر بگذارد (برای مثال، موجب افزایش یا کاهش چشم‌گیر مسئولیت مالی یکی از طرفین شود یا در قابلیت اعتراض به رأی اثرگذار باشد)، دادگاه مکلف به ابلاغ نظریه جدید و اعطای فرصت اعتراض به طرفین خواهد بود.

افزون بر این، پیشنهاد می‌شود قانونگذار، قیدی تکمیلی نیز به قانون بیفزاید تا به‌موجب آن، تشخیص نهایی درخصوص اساسی بودن تغییر نظریه کارشناسی و ضرورت رعایت اصل تناظر با صلاحدید مرجع قضایی باشد.

بر همین اساس و باتوجه به اینکه ممکن است رأی بدوی به مرحله تجدیدنظر کشیده نشده و با قطعیت یافتن در همان مرحله بدوی، آماده اجرا گردد، پیشنهاد می‌شود تعدیل نظریه کارشناسی چه در تعهدات پولی و چه غیرپولی، به جزء لاینفک و متداول فرایند دادرسی هر مرحله تبدیل شود. این امر باید به‌گونه‌ای انجام گردد تا از اطاله غیرضرور جلوگیری شود. به عبارت دیگر، تعدیل نباید به‌عنوان مقطعی مجزا به روند دادرسی هر مرحله افزوده گردد، بلکه همانند امور متداولی چون تعیین وقت احتیاطی، صدور اخطاریه‌ها به‌عنوان بخشی طبیعی و ضروری از فرایند رسیدگی قضایی لحاظ شود، لذا می‌توان گفت چنین تعدیلی اگر قرار است براساس کارشناسی مجدد انجام شود و کارشناسی اصلی، قبلاً به درخواست ذی‌نفع بوده است، نیازمند درخواست مجدد وی نیست.

در تعهدات مالی پولی، این سازوکار می‌تواند با استفاده از شاخص‌های اقتصادی معتبر و ابزارهای محاسباتی موجود به سرعت و بدون دخالت کارشناس انجام شود. در تعهدات مالی غیرپولی نیز، بازبینی نظریه کارشناس باید بر مبنای تمایز میان موارد دارای تغییرات جزئی و موارد دارای تغییرات اساسی صورت پذیرد؛ به این ترتیب که در فرض اول، بازبینی نظریه اولیه به‌صورت غیرترافعی، در قالبی ساده و بر پایه مستندات و داده‌های موجود، ترجیحاً توسط همان کارشناس یا کارشناسان قبلی انجام گیرد؛ اما در فرض دوم، یعنی جایی که نظریه جدید متضمن تغییر اساسی در مبنای یا نتیجه باشد، رعایت اصل تناظر از طریق ابلاغ نظریه و اعطای فرصت اعتراض ضروری است و چه‌بسا تشکیل جلسه ترافعی نیز الزامی گردد.

در نتیجه، با نهادینه‌سازی این رویکرد از طریق صدور بخشنامه‌های قضایی و سایر مقررات پایین‌دستی، فرایند دادرسی کارآمدتر، دقیق‌تر و همسو با الزامات عدالت قضایی خواهد شد و علاوه بر حفظ حقوق طرفین دعوی، موجب تسریع در

صدور آرای منطبق با شرایط اقتصادی روز می‌گردد.

نتیجه‌گیری

۱. یکی از مناسب‌ترین معیارهای جبران کامل ضررهای ناروای ناشی از نقض قرارداد، قرار دادن زیان‌دیده در وضعیتی است که گویی تعهدات قراردادی از ابتدا به‌درستی اجرا شده و بدین‌سان، منفعت مورد انتظار او تأمین شده است. این رویکرد نه‌فقط از منافع مشروع خواهان حمایت می‌کند، بلکه از دارا شدن ناروا و استیفای ناعادلانه متعهد عهدشکن نیز جلوگیری می‌نماید. درواقع، اگر نظام حقوقی نتواند هزینه‌ای ملموس و مؤثر برای نقض تعهدات قراردادی بر متخلف تحمیل کند، نه‌تنها اجرای عدالت درخصوص طرف زیان‌دیده محقق نمی‌شود، بلکه دیگر متعهدان بالقوه نیز با جسارت بیشتری به نقض تعهدات خود روی می‌آورند. در چنین شرایطی، ابزارهای بازدارنده حقوقی تضعیف شده و تعهدات قراردادی عملاً خاصیت الزام‌آور خود را از دست می‌دهند. از این منظر، جبران منفعت انتظار، نقشی دوگانه ایفا می‌کند: هم تضمینی برای احقاق حق زیان‌دیده است و هم ابزاری برای صیانت از نظم قراردادی و بازدارندگی مؤثر در روابط خصوصی.

۲. در مقابل دیدگاه غالب مبتنی بر اصل لزوم جبران کامل خسارت، برخی از صاحب‌نظران حقوقی در نظام حقوقی ایران، با تکیه بر مبانی فقهی و نیز برداشت خاص از متون قانونی، معتقدند که تنها خساراتی قابل مطالبه‌اند که قانونگذار به‌صراحت به جبران آن تصریح کرده باشد. این دیدگاه، مبتنی بر اصل «توقیف در تعبدیات» در فقه و نیز تحلیل مضیق از مواد قانونی مانند ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی یا تبصره ۲ ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی مدنی است. به عقیده طرف‌داران این نظریه، جبران خسارات فراتر از نص، فاقد مستند معتبر و قابل اتکا در حقوق ایران است.

۳. ازجمله گام‌های عملیاتی ضروری، پذیرش امکان تعدیل نظریه‌های کارشناسی در مرحله صدور حکم، در مواردی است که فاصله زمانی معتنابهی از تاریخ صدور نظریه گذشته باشد. هرچند این رویکرد در رویه غالب قضایی مهجور و مغفول مانده و تعدیل در این مرحله عملاً خلاف اصل تلقی می‌شود، اما در پاره‌ای موارد استثنایی، دادگاه‌ها با استناد به اقتضائات عدالت و ضرورت تطبیق محکوم‌به با شرایط واقعی زمان اجرا، چنین تعدیلی را اعمال کرده‌اند. این امر نشان می‌دهد که ظرفیت پذیرش این سازوکار در نظام دادرسی موجود وجود دارد، به‌ویژه با بهره‌گیری از مقرراتی نظیر تبصره ماده ۱۹ قانون کانون کارشناسان رسمی دادگستری و تبصره ماده ۱۹ قانون آیین دادرسی کیفری که امکان ارجاع مجدد برای تعدیل یا تکمیل نظریه کارشناسی را فراهم می‌سازند. بر همین اساس، پیشنهاد می‌شود در مواردی که بیش از شش ماه از زمان تنظیم نظریه کارشناسی گذشته باشد، تعدیل آن بر مبنای ارزش روز مورد بررسی قرار گیرد، تا از زیان مضاعف زیان‌دیده و بی‌اعتنایی به تحولات اقتصادی جلوگیری به عمل آمده و ارزش واقعی محکوم‌به برای زیان‌دیده احیا گردد.

۴. کارشناسی برای تعدیل نظریه اولیه، اساساً با کارشناسی اصلی در دادرسی متفاوت است. درحالی‌که کارشناسی اولیه در مواردی مستلزم رعایت اصل تناظر و ترافع و بررسی همه‌جانبه ادله است، کارشناسی برای تعدیل، بیشتر جنبه اصلاحی و بازبینی دارد و در یک چارچوب محدود و مشخص صورت می‌گیرد. این تمایز علاوه بر تقویت سرعت دادرسی، از اطاله بی‌مورد فرایند صدور حکم جلوگیری می‌کند. پیشنهاد می‌شود (بر فرض پذیرش پیشنهاد مندرج در بند قبل)، رویه قضایی به‌صراحت میان این دو حالت، تفکیک قائل شود تا از اطاله دادرسی و تکرار غیرضروری

تشریفات جلوگیری گردد.

۵. در مقام تعیین رویکرد مناسب برای تعدیل، باید نوع تعهد نقض شده به عنوان شاخص اصلی مدنظر قرار گیرد؛ در تعهدات مالی پولی، پرداخت مبلغ مشخصی پول مدنظر است و تأخیر در پرداخت موجب زیان ناشی از کاهش ارزش پول می شود. خسارت براساس شاخص های اقتصادی مانند نرخ تورم محاسبه می گردد تا ارزش واقعی تعهد حفظ شود؛ این فرایند ممکن است بی نیاز از کارشناسی مجدد باشد و براساس سامانه های برخط انجام شود. در تعهدات مالی غیر پولی مانند تحویل کالا یا ساخت ساختمان، ارزش تعهد از تغییرات بازار و هزینه ها متأثر می شود. کارشناس باید هزینه های جاری مانند قیمت مصالح را مجدداً ارزیابی کند. این تعدیل باید بازتاب دهنده تغییرات واقعی باشد تا زیان دیده به حق خود برسد، بی آنکه از تأخیر، نفع مزاد کسب کند. ضمناً در این نوع تعهدات به علت رشد و ارتقای فناوری، ممکن است (هرچند نادر) هزینه های انجام عمل مورد تعهد، کاهش یابد و در نتیجه مبلغ مندرج در کارشناسی اولیه، کمتر ارزیابی گردد.

۶. به منظور کارآمدسازی فرایند تعدیل، پیشنهاد می شود تعدیل نظریه کارشناسی به بخشی طبیعی از دادرسی تبدیل شود. این مهم با صدور بخشنامه ها و دستورالعمل های اجرایی قابل تحقق است و از پشتوانه و توجیه حقوقی و قانونی نیز برخوردار است؛ اما در نهایت و در صورت سخت گیری رویه قضایی بر این نظر، پیشنهاد می شود سازوکار تعدیل نظریه کارشناسی در مرحله صدور حکم، در قالب تبصره ای الحاقی به ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی پیش بینی شود و همانند حکم تبصره ماده ۱۹ قانون کارشناسان رسمی دادگستری، مدت شش ماهه به عنوان مدتی که پس از آن، نظر کارشناسی نیازمند تعدیل است، تعیین شود. در این راستا متن تبصره مذکور به این شرح پیشنهاد می شود: تبصره: در صورتی که از تاریخ صدور نظریه کارشناسی تا زمان صدور حکم بیش از شش ماه گذشته باشد، دادگاه مکلف است نسبت به تعدیل نظریه کارشناسی با توجه به شاخص های رسمی تورم و تغییرات اقتصادی اقدام نماید. در فرضی که نظریه کارشناسی ناظر به تعهدات مالی غیر پولی باشد، دادگاه با ارجاع به کارشناس، نسبت به ارزیابی مجدد بر مبنای تغییر هزینه ها و شرایط بازار اقدام می نماید. چنانچه نظریه تعدیلی از حیث مبلغ یا ارکان و عناصر ارزیابی، نسبت به نظریه اولیه، تغییری اساسی (اعم از افزایش یا کاهش بیش از ۲۵ درصد مبلغ، یا تغییر در مبنای محاسبه یا اثرگذاری بر قابلیت اعتراض به رأی و یا تفاوت با نحوه دعوا) داشته باشد، ابلاغ نظریه جدید به طرفین و اعطای فرصت اعتراض الزامی است. تشخیص نهایی در خصوص اساسی بودن تغییر با دادگاه رسیدگی کننده خواهد بود.

منابع

کتاب

۱. بادینی، حسن، *فلسفه مسئولیت مدنی*، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۴۰۲.
۲. خالقی، علی، *آیین دادرسی کیفری*، جلد ۱، تهران: شهر دانش، چاپ چهارم، ۱۳۹۷.
۳. رضایی نژاد، همایون، *فلسفه مسئولیت قراردادی*، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ نخست، ۱۳۹۹.
۴. صفایی، سید حسین و حبیب الله رحیمی، *مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد)*، تهران: سمت، چاپ نوزدهم، ۱۴۰۳.
۵. کاتوزیان، ناصر، *قواعد عمومی قراردادها*، جلد ۴، تهران: گنج دانش، چاپ هشتم، ۱۴۰۳.
۶. کاتوزیان، ناصر، *مسئولیت مدنی*، جلد ۱، تهران: دانشگاه تهران، چاپ یازدهم، ۱۳۹۱.
۷. کاتوزیان، ناصر، *نظریه عمومی تعهدات*، تهران: میزان، چاپ یازدهم، ۱۴۰۲.

مقاله

۸. احسان‌پور، سید رضا و احمد امی، «مبانی فقهی - حقوقی دیه يوم الاداء؛ موضوع ماده ۴۹۰ قانون مجازات اسلامی»، *فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی*، دوره ۲، شماره ۲، ۱۳۹۹، صص ۳۹-۳۱.
۹. استاء، محمدحسین و غلامرضا اسماعیلی، «قابلیت اعمال ضابطه قیمت زمان اجرای حکم در شیوه جبران نقدی خسارت»، *مجله حقوقی دادگستری*، دوره ۸۷، شماره ۱۲۴، ۱۴۰۲، صص ۲۰۳-۲۲۲. Doi: 10.22106/ijl.2024.2009821.5402
۱۰. جزایری، سید عباس و فاطمه علی اصغرزاده، «امکان‌سنجی تحقق ربا در خسارت تأخیر تأدیه در حقوق کیفری ایران و فقه امامیه»، *فصلنامه فقه و حقوق نوین*، دوره ۳، شماره ۸، ۱۴۰۰، صص ۶۰-۷۵. Doi: 10.22034/jml.2022.253315
۱۱. خطیبی، مهدی، «بررسی فقهی صدق خسارت بر عدم‌النفع ناشی از تأخیر تأدیه بدهکاران بانکی و امکان‌سنجی اثبات ضمان بابت آن»، *فصلنامه پژوهش‌های پولی-بانکی*، دوره ۱۳، شماره ۴۵، ۱۳۹۹، صص ۴۶۱-۴۸۴. Doi: 20.1001.1.26453355.1399.13.45.6.9
۱۲. رضایی‌نژاد، همایون و مصطفی محقق احمدآبادی، «تأخیر در اجرای تعهد پولی و آثار آن (تحلیل حقوق موضوعه و نقد رویه قضایی)»، *فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی*، دوره ۷، شماره ۲۶، ۱۳۹۸، صص ۲۷۱-۳۰۰. <https://doi.org/10.22054/jplr.2017.20703.1539>
۱۳. شیرعلی، اسماعیل، «سیاست‌های تعدیل ساختاری در دولت‌سازی و شاخص‌های فلاکت اقتصادی در ایران»، *ماهنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران*، دوره ۳، شماره ۳، ۱۳۹۹، صص ۱۸۹-۲۱۴. Doi: 10.30510/psi.2020.201114.1062
۱۴. عطاری، نازنین زهرا، جلیل قنوتی و وحید قاسمی عهد، «تحلیل نفع متوقع به عنوان معیار ارزیابی خسارات قراردادی مقایسه حقوق نوین قراردادهای اروپایی و حقوق ایران»، *فصلنامه پژوهش‌های حقوق تطبیقی*، دوره ۲۳، شماره ۱، ۱۳۹۸، صص ۹۹-۱۲۶. Doi: 20.1001.1.22516751.1398.23.1.5.6
۱۵. قلیچ، وهاب و فرشته ملاکریمی، «تحلیل چالش‌های جریمه تأخیر تأدیه در بانکداری بدون ربا و ارائه راهکار جایگزین»، *فصلنامه اقتصاد اسلامی*، دوره ۱۵، شماره ۵۹، ۱۳۹۴، صص ۱۲۹-۱۵۵.
۱۶. کریمی، عباس و رسول بهرامپوری، «مطالعه تطبیقی ماهیت ضمان ناشی از تأخیر در اجرای تعهدات پولی در حقوق ایران و فرانسه»، *فصلنامه پژوهش‌های حقوق تطبیقی*، دوره ۲۴، شماره ۳، ۱۳۹۹، صص ۱۲۷-۱۵۰.
۱۷. محمدرضاپور، بابک و فائزه جهانی مقدم، «بررسی تطبیقی خسارت تأخیر تأدیه با ربا»، *دوفصلنامه پژوهش‌نامه حقوق خصوصی/احرار*، دوره ۱، شماره ۱، ۱۳۹۹، صص ۳۵-۵۵.
۱۸. موسوی، سیده شکوفه، ایمان باستانی‌فر و هادی امیری، «تأثیر تغییر دستوری نرخ سود سپرده بر ثبات مالی بانکی ایران در شرایط تحریم»، *فصلنامه اقتصاد و الگوسازی*، دوره ۱۱، شماره ۴، ۱۳۹۹، صص ۱-۲۶. Doi: 10.29252/jem.2021.202626.1543
۱۹. نعمت‌اللهی، اسماعیل، «اهداف و مبانی جبران خسارت ناشی از نقض قرارداد با تأکید بر آرای قضایی»، *فصلنامه حقوق خصوصی*، دوره ۱۹، شماره ۲، ۱۴۰۱، صص ۴۰۱-۴۱۴. Doi: 10.22059/jolt.2023.341617.1007091
۲۰. نعمت‌اللهی، اسماعیل، «مطالعه تطبیقی هدف از پرداخت خسارت ناشی از نقض قرارداد»، *فصلنامه مطالعات حقوق تطبیقی*، دوره ۱۲، شماره ۱، ۱۴۰۰، صص ۳۶۹-۳۹۶. Doi: 10.22059/jcl.2020.306369.634042
۲۱. ویسی، میثم و سیدعباس جزایری، «وجه افتراق خسارت تأخیر تأدیه، ربا و سود بانکی در حقوق کیفری ایران»، *فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی*، دوره ۵، شماره ۳، ۱۳۹۸، صص ۶۱-۷۳.
۲۲. الهویی نظری، مهدی و محمد مهدی مقدادی، «زیان تورم و تلف منافع پول در خسارت تأخیر تأدیه و تطبیق با حقوق کامن‌لا و فرانسه»، *دوفصلنامه حقوق تطبیقی*، دوره ۷، شماره ۲، ۱۳۹۹، صص ۱۸۱-۲۰۶. Doi: 10.22096/law.2019.104163.1423

وبسایت

۲۳. سامانه ملی آرای قضایی به نشانی: <https://ara.jri.ac.ir/>، آخرین بازدید در ۱۴۰۴/۰۱/۱۶.

۲۴. <https://davoudabadi.ir/>، آخرین بازدید در ۱۴۰۴/۰۱/۱۵.

References

Books

1. Badini, Hassan, *Philosophy of Civil Liability*. Tehran: Sahami Enteshar Company, 2023. (In Persian)
2. Fauvarque-Cosson, Bénédicte and Denis Mazeaud (eds.). *European Contract Law: Materials for a Common Frame of Reference: Terminology, Guiding Principles, Model Rules*, Munich: Sellier, First Edition, 2008.
3. Katouzian, Nasser, *Civil Liability*, Volume 1, Tehran: University of Tehran, 11th Edition, 2012. (In Persian)
4. Katouzian, Nasser, *General Rules of Contracts*, Volume 4, Tehran: Ganj-e-Danesh, Eighth Edition, 2024. (In Persian)
5. Katouzian, Nasser, *General Theory of Obligations*, Tehran: Mizan, 11th Edition, 2023. (In Persian)
6. Khaleghi, Ali, *Criminal Procedure*, Volume 1, Tehran: Shahr-e-Danesh, 40th Edition, 2018. (In Persian)
7. Plaza Penadés, Javier and Luz M. Martínez Velencoso (eds.). *European Perspectives on the Common European Sales Law*, Cham: Springer, First Edition, 2015.
8. Reza'ei-Nejad, Homayoun, *Philosophy of Contractual Liability*, Tehran: Sahami Enteshar Company, First Edition, 2020. (In Persian)
9. Safae'i, Sayyed Hossein and Habibollah Rahimi, *Civil Liability (Extra-Contractual Obligations)*, Tehran: Samt, 19th Edition, 2024. (In Persian)
10. Saidov, Djakhongir. *The Law of Damages in International Sales: The CISG and Other International Instruments*, Oxford and Portland, Oregon, First Edition, 2008.

Articles

11. Alhou'ee Nazari, Mehdi and Mohammad Mehdi Meghdadi, "A Comparative Study of Inflation and Loss of Money Profits In Delayed Payment Damages with Common Law and France Law", *Bi-Quarterly Journal of Comparative Law*, Volume 7, Issue 2, 2020, PP. 181-206. (In Persian) Doi: 10.22096/law.2019.104163.1423
12. Attari, Nazanin-Zahra, Jalil Ghanavati and Vahid Ghasemi Ahad, "The Analysis of 'Expectation Interest' as a Criterion for Assessing Contractual Damages; The Comparison of Modern European Contract Law and Iranian Law", *Comparative Law Researches Quarterly*, Volume 23, Issue 1, 2019, PP 99-126. (In Persian) Doi: 20.1001.1.22516751.1398.23.1.5.6
13. Ehsan-Pour, Sayyed Reza and Ahmad Ommi, "Jurisprudential Principles - Legal Diyat of the Day; Subject of Article 490 of the Islamic Penal Code", *Quarterly Journal of Economic Jurisprudence Studies*, Volume 2, Issue 2, 2019, PP 31-39. (In Persian)
14. Esta, Mohammad Hossein and Gholamreza Esma'eili, "Investigating the Possibility of Applying the Price Rule at the Time of Execution of the Judgment in Cash Compensation", *Judicial Law Journal*, Volme 87, Issue 124, 2023, PP 203-222. (In Persian) Doi: 10.22106/jlj.2024.2009821.5402
15. Fontaine, Philippe. "Free Riding", *Journal of the History of Economic Thought*, Volume 36, Issue 3, 2014, PP 359-376. <https://doi.org/10.1017/S1053837214000376>
16. Ghelich, Vahhab and Fereshteh Mollakarimi, "The Analysis of Delay Payment Penalty Challenges in usury-free Banking, with Substitute Solution", *Islamic Economics Quarterly*, Volume 15, Issue 59, 2015, PP 129-155. (In Persian)
17. Jazayeri, Sayyed Abbas and Fatemeh Ali-Asgharzadeh, "Feasibility Study of Usury in Damages for Late Payment in Iranian Criminal Law and Imami Jurisprudence", *New Jurisprudence and Law Quarterly*, Volume 3, Issue 8, 2021, PP 60-75. (In Persian) Doi: 10.22034/jml.2022.253315

18. Karimi, Abbas and Rasoul Bahrampoori, "Comparative Study about Nature of Liability Arising from Delay in Execution of Monetary Obligations in Iranian Law and French New Regulations", *Comparative Law Researches Quarterly*, Volume 24, Issue 3, 2020, PP 127-150. (In Persian)
19. Khatibi, Mehdi, "Jurisprudential Review of the Applicability of Compensation for Lost Profit Due to the Delay in Payment by Bank Debtors and the Feasibility of Establishing Liability for It", *Monetary and Banking Research Quarterly*, Volume 13, Issue 45, 2020, PP 461-484. (In Persian) Doi: 20.1001.1.26453355.1399.13.45.6.9
20. Mohammadreza-Pour, Babak and Fa'ezeh Jahani Moghaddam, "Comparative Study of late payment damage with and Usury", *Bi-Quarterly Journal of Ahrar Private Law Research*, Volume 1, Issue 1, 2020, PP 35-55. (In Persian)
21. Mousavi, Seyyedeh Shokoofeh, Iman Bastani-Far and Hadi Amiri, "The Impact of Interest Rate Defense on the Financial Stability of Banking in Iran", *Journal of Economics and Modelling*, Volume 11, Issue 4, 2021, PP 1-26. (In Persian) Doi: 10.29252/jem.2021.202626.1543
22. Ne'matollahi, Esma'eil, "A Comparative Study of the Purpose of Awarding Damages for Breach of Contract", *Comparative Law Reviews Quarterly*, Volume 12, Issue 1, 2021, PP 369-396. (In Persian) Doi: 10.22059/jcl.2020.306369.634042
23. Ne'matollahi, Esma'eil, "Purposes and Bases of Damages for Breach of Contract with Emphasis on Judicial Decisions", *Private Law Quarterly*, Volume 19, Issue 2, 2022, PP 401-414. (In Persian) Doi: 10.22059/jolt.2023.341617.1007091
24. Reza'ei-Nejad, Homayoun, and Mostafa Mohaghegh Ahmad-Abadi, "Delay in Satisfaction of Monetary Obligations and Its Consequences(Statute Law Analysis and Jurisprudence Case Law Review)", *Private Law Research Quarterly*, Volume 7, Issue 26, 2019, PP 271-300. (In Persian) <https://doi.org/10.22054/jplr.2017.20703.1539>
25. Shirali Esma'eil, "Structural Adjustment Policies in Construction Government and Economic Weakness Indicators in Iran", *Monthly Magazine of Political Sociology Research*, Volume 3, Issue 3, 2020, PP 189-214. (In Persian) Doi: 10.30510/psi.2020.201114.1062
26. Vaysi, Meysam and Sayyed Abbas Jazayeri, "The Difference between Damages for Late Payment, Usury and Bank Interest in Iranian Criminal Law", *Social Sciences Studies Quarterly*, Volume 5, Issue 3, 2019, PP 61-73. (In Persian)

Websites

27. Ara JRI, *National Legal Database of Judicial Rulings*. Available at: <https://ara.jri.ac.ir/>, Last Visited on 2025/04/05. (In Persian)
28. Davoudabadi.ir, *Official Website of Seyed Mohammad Davoudabadi*. Available at: <https://davoudabadi.ir/>, Last Visited on 2025/04/04, (In Persian)